

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

Boldizsár Péter, Fári Irén, Gáspárné Zauner Éva, Grynaeus Tamás,
Halmágyi Pál, Kovács László, Lengyel András, Marosvári Attila,
Muradin Jenő, Rózsa Gábor, Simon László, Sipos József, Szakál Aurél,
Szuromi Pál, Szűcs Judit, Vályi Katalin, Vörös Gabriella
tanulmányával

1991/92 - 1

TARTALOM

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1991/92

1

SZEGED

1992

**JAHRBUCH DES MÓRA FERENC MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALEIS DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЙ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)**

Szerkesztő bizottság

Dömötör János, Juhász Antal, Lengyel András, Zombori István

A szerkesztő bizottság elnöke

TROGMAYER OTTÓ

Szerkesztő

**JUHÁSZ ANTAL
LENGYEL ANDRÁS**

A tanulmányok lektorai

H. Vaday Andrea
Kürti Béla
Bóna István
Balassa Iván
Siklósi Gyula
Barna Gábor
Kósa László
Tari Lujza

Mészáros István
Zombori István
Hajdu Tibor
Tóth Ferenc
Ilia Mihály
Apró Ferenc
Szuromi Pál
Lengyel András

A borítólap Mayer Gyula tervei alapján készült

HU ISSN 0563 - 0525

Felelős kiadó: dr. Trogmayer Ottó
Szedés, tördelés: Karsai ∞ András
Nyomdai kivitelezés: VGV Makó Sokszorosító Üzeme
Példányszám: 625 - Terjedelem: 35,5 ív B/5

TARTALOM

Régészet

- Vörös Gabriella*: Későszarmata falu emlékei Tápé-Széntégláégető lelőhelyről..... 11
Simon László: A tápéi korai avar kard..... 31
Kovács László: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, honfoglalás kori leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka)..... 37
Vályi Katalin: Középkori eredetű erődfített templomok élelmiszer-tároló funkciójáról 75
Boldizsár Péter: Középkori kályhacsempék Székesfehérváron 83

Néprajz

- Grynaeus Tamás*: Nagy Pálné Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony 95
Szűcs Judit: Csongrádi cseregyerek és cserelegények 145
Szakál Aurél: Emberfejes dudafejek a Magyar Alföld déli részén 153

Történelem

- Marosvári Attila*: A szervezett alapfokú iparostanonc-oktatás kialakulásának első szakasza Magyarországon (1778-1849) 177
Fári Irén: A Reizner család. Száz év egy iparosfamilia történetéből 203
Sipos József: A Kisgazdapárt és a Károlyi-párt szövetsége 219
Halmágyi Pál: Az utolsó hagyományos főispáni beiktatás Makón 233

Irodalomtörténet

- Lengyel András*: A Vasárnapi Kör "renegátja". A gondolkodó Rítőók Emma 243

Művészettörténet

- Muradin Jenő*: Papp Gábor (1872-1931) 293
Gáspárné Zauner Éva: Vinkler László önarcképei 313
Rózsa Gábor: Kisgrafikai párbaj Drahos István és Nagy Árpád között (1956-1958) 331
Szuromi Pál: Vizuális szennyeződések 345

Nagy Pálné, Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony

(Születése századik évfordulójára)

GRYNAEUS TAMÁS

(Budapest)

*"...Ami szebbítette az életemet, őrizgetem, de
aszt se kíméli a felejtés, ami pedig meglopta a
kedvemet, elvitte a Szucsáva vize.
Tán még a part se emlékezik rejik."*

Tamás Menyhért: Vigyázó madár
Bp. 1981. p. 30.

BEVEZETÉS

Bajai orvosi szolgálatom idején (1966-1968) ismerkedtem meg Nagy Pali bácsival és fiával, Nagy Vilmosmal, majd a nagy család szinte minden tagjával s az ő révükön a Garára telepített bukovinai székelyekkel. Gyakran élveztem vendégszeretetüket, mindig szívesen segítettek munkámat. Ennek első gyümölcse ez a tanulmány: úgy igyekszem továbbadni, ahogy tőlük hallottam, lehetőleg az ő szavaikkal. Munkám örömét nekik köszönhetem, eredményét nekik, a hagyományörzőknek ajánlom.

Bizonyára nem teljes az a kép, amit Nagy Pálné, Balog Emerencia tudásáról, munkájáról felvázolhattam. 1975 karácsonyán bekövetkezett halála miatt beszélgetéseink sora megszakadt. Utolsó találkozásunkkor már ágyban fekvő is nehezen kapta a levegőt, de még ekkor is hűségesen, szívesen mondta, amit tudott: legkedvesebb imádságait. Pontosan úgy, ahogy Juhász Ferenc írta:

*... "öreg parasztasszonyok sóhajos, elcsukló,
nyögdécselve szájukból kigöngyölgő...
bugyborékoló, sokszor a tüdőbe vissza-
nyelt, elharapott szóvégű imája..."*

(Juhász Ferenc: Imák, apokrif mámorok.
Új írás, 1970. 10/9, 73).

Nagy Pálné, Balog Emerencia halála után legközelebbi rokonai, ismerősei segítségével tudtam már csak pótolni a legkirívóbb hiányokat.

A gyűjtések zömét magnetofon-felvételről jegyeztem le. Egy-két kérdésre az évek során ismételten visszatértem, ezeket a szövegeket is közlöm, mert így az állandóság és változ(tat)ás is nyomon követhető. Idős asszonyról lévén szó, a korral járó feledékenység – mire ő maga is többször utalt – figyelembe veendő. Fordítottjára is van azonban több példa: ismeretségünk erősödésével a későbbi elbeszélés gazdagabb, több új részletet tartalmaz.

A lejegyzett szövegekben a könnyebb olvashatóság kedvéért csak a legfontosabb nyelvjárási sajátosságokat jeleztem. Ez utóbbiak pontos érzékeltetésére több (kötött és kötetlen) szöveget fonetikus átírásban is közlök.

(Ez utóbbiakért Dr. Füredi Mihály tudományos munkatársnak, MTA Nyelvtudományi Intézet, tartozom köszönettel.)

Öszehasonlító adatokat, párhuzamokat itt helyszűke miatt nem közlök, ezeket a teljes hadikfalvi ethnomedicinát bemutató tanulmányomban sorolom majd föl.

*

A bukovinai Hadikfalván* született 1889-ben, a Bács megyei Garán halt meg 1975. december 24-én. Itt élte élete utolsó harminc esztendejét, itt van eltemetve. Élettörténete – sorsa kicsiben a bukovinai székelység szenvedéstörténete. Hétkisgyermekes családból – csupa lány! – származott, legkisebb huga születésekor édesanyja meghalt.

"Rá egy évre leégett a házik, tetőtől talpig. Az édesapja asztalosmester volt, összesegítettek s építettek új házat: egy évig ért benne, s meghalt ő is."

Ekkor még négy lány volt otthon, Apolló nővérük a maga öt gyermeke mellett 4 árván maradt testvérét is fölnevelte "férezadta, mint a saját gyerekeit." (N.A.)

A "leányka" korában "marhapásztor" Emerenciát Kókai Antal vasutashoz adák, ő "pirossapkás állomásfőnök" volt a hadikfalvi állomáson.

"Mindig emlegette, a fényképét mindig őrizgette, s az meghalt a tizennégyes háborúba: lebombázták az állomást a faluba s akkor ő ott elpusztult."

28 éves korában özvegyen maradt két gyermekükkel, lányuk 30 éves korában torokrákban meghalt,

"négy családja maradt", fiuk Bakonyán lakik, családjával. (N.A.)

"Na, oszt akkor telt-múlt az idő, akkor eszekerültek édesanyám és édesapám. (N.A.)"

Második férje – Nagy Pál – édesapja öt fiúgyermekes "nagygazda volt, sok földje volt", az öt fiúból "három maradt, mert Vilmus, Istán kimentek Kanadába: de biza nem adott sok földet apáméknak: 3 fácsa földet adott (1 fácsa = 2 kat.hold), neki 30 vagy 40 maradt."

Ezt az otthon maradt testvér, "Ferem' bácsi bitangolta." A kismizett két testvér "összefogott," s az apai föld egy részét felszántották, bevetették. Mikor Ferem bácsi

* Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint Hadikfalva - Dornești

	összes lakossága	4934 lélek
Ebből	róm. katolikus	4693
	magyar nyelvű	4530

= Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. III. Kolozsvár, 1941. p. 234.

méltatlankodni kezdett. – "Elég a bitangolásból, mink is apám gyermekei vagyunk, mint te.

Jövőre még annyit veszünk el! – A bíró összehívta az esküdt embereket." Az öreggel ángya rosszul bánt, még a dohányt is sajnálta tőle, diófalevélből vágott "dohányt" adtak neki az eredeti papírba becsomagolva.

Ebből megkínálták a bírót és az esküdt embereket, azok rá olvasták Ferem' bácsi fejére, s evvel "le lett forrázva. Így szereztek hozzá...Addig kapart, addig gyűjtött egyszemű Nagy Gyurka Pál (apai nagyapja volt Gyurka, s mivel apja is Pál volt, azért kapta ezt a nevet) de annyit dolgozott, mire kijöttünk 15 fácska lett belőle...

Hét éves korában a bárányhimlő meglepte, a szeme fényére is lett egy hólyag s az kifakadott. Evvel veszítette el a szeme fényét" (innen a másik ragadványnev) (N.A.)

"Édesapám első felesége, Mózes Mária, tüdőbajos volt és két családgyik volt s meghalt a felesége s egy éven belül az asszony elvitte mind a két családját tüdőbajba"... (N.A.)

Második házasságukból öt gyermek született: Mária (1921.), Velmus (1923), Zsuzsi (1925), Apolló (1927) és Gáspár (1929), aki csecsemőkorában meghalt: "eddig volt égő órája, kiégett a gyertyája s meg kellett halni ...nem szaladtak orvoshoz." (N.A.)

Mű a templomon küjtel, a Nagy uccába laktunk. (N.A.)

"Nagyon sokat fuvaroztak. Ott akinek lovai voltak, mind fuvaroztak. Ott volt az a Szucsáva vize, jártak sódert kidobni, rostálták, fuvarozták. Káposzta, krumpli, vöröshagyma vagonszámra termett, megindultak ősszel fuvarba, vitték árulni s még karácsonyig mind vitték, vitték be Romániába, cserélték kukoricára; vitték be Romániának belibe s ott adták el.

Mer akinek vót fődje az nem élt nehezen, de voltak olyan szegény családok, hogy element bé Romániába 7 hónapra, másíkok vasutra, nők cukorrépát egyelni, be Románia belibe. Még én is mentem: anyám s apám elengedtek, kostoljam meg. Mikor három nap eltelt, hazajöttem. Mindig mondták utóbb: – Apollónak három nap alatt kitótt az esztendő"... (N.A.)

"Ez a három falu tartotta el fél Romániát" (Cs.L.)

Az öregek szóhasználatában az "otthon" még ma is Bukovinát jelenti, a 72 éves Csobot Gergelyné, Mószin Anna 1973-ban áhítatos hangon így emlékezett:

"Áldott egy hely volt s áldott es leszen."

Az öregek visszavágyának, álmukban otthon járnak, ha tehetnék, visszamennének, pedig az első világháború alatt a katonaság a kiürített falut kirabolta, tönkretette, egy részét fölégette.

Ott még eső is több volt, mint itt: "nem volt olyan bűnös a nép. Itt hiába imádkozik huszat, harmincat, mert olyan bűnösök vagyunk. A gyerekeken szánta meg (az Isten), mindjárt volt egy kis jó eső"... (N.A.)

A harmincas évek végéig egyre fokozódott körülöttük az ellenséges hangulat Bukovinában. Megváltásnak tűnt az áttelepülés lehetősége 1941-ben, csak menetközben és utólag derült ki, hogy jó szándékú, de rosszul szervezett és a gazdaságföldrajzi adottságokkal nem számoló akció volt. S azt sem tudhatták, hogy darázs-fészekből tűzfészekbe kerültek: az otthonaikból elűzött, -menekült dobrovoljacok helyére.

A nyugtalanító körülmények és háborús hírek ellenére gyorsan magukhoz tértek, erkölcsileg – anyagilag megerősödtek.

A Nagy család Rasztinára került. Már kezdték jól érezni magukat, amikor – mint a többieknek – hivatalos, ellentmondást nem ismerő utasításra 1944 őszén menekülniük

kellett. Ekkor már csak órák voltak a fölkészülésre s csak azt hozhatták el, ami a szekérre fölfért. A termés java, állatok, gazdasági fölszerelés, bútorok javarésze ott maradt.

Fél Dunántúlt összebolyongva, meg-megállva 1946 (!) nyarán érkeztek Garára – újabb tűzfészekbe: a kitelepített németek helyébe. Azóta itt élnek, bunyeváccokkal, németekkel, felvidéki magyarokkal összemelegedve, megbékélve. A keresztút egyes stációi Albert Gábor, Csupor Tibor könyvéből, Mészáros Sándor életírása-, és Tamás Menyhért kisregényeiből ismertek.

"Ott (Bukovinában) nem úgy volt, mint itt, hogy két gyerek a legtöbb: volt 8, 9, 10 es. Nagy Marciéknál 13 jött ki"... (N.A.)

... "én annyit mondok magának, hogy ott több gyerek meghalt, mint amennyi Magyarországon most (1973) születik. Ott annyi gyerek vót, hogy 10-12 vót egy családba." (B.E.)

"Az olyan járván, úgymondták skarlatin, úgy seprerte el a gyerekeket ki, hogy egy héten nem tudom hány halt meg, négy-e vagy öt. (L.T.)

Láttuk a család rövid történetéből és még látni fogjuk, hányféle betegség (csecsemő-, gyerekbetegségek, tbc., trachoma, rák, balesetek) ritkította soraikat. Ehhez járultak a háborúban elpusztultak és a még ma is csak suttogva említett legyilkoltak ("42 ember"). A kivándoroltak is fokozták az emberveszteséget.

1941-ig Hadikfalván nem volt orvos, állatorvos, patika, még okleveles bába sem. Radaucból * járt ki egy "vak zsidó orvos",

"de az is szegény vót, mint a templom egere, annak nem adtak bákisokat".

"Kijárt a faluba, kirendelése vót, községi rendelés, egy héten egyszer vaj kétszer. Ha valaki halt, vót amikor kijött (nem mindig, csak ha ismerte, kezelte a beteget). Kijött az orvos s (ezt már neheztelő hangon mondja:) kitakarta, megvizsgálta, megnezélte. – Ne féljen, nem kel fel!"

"Egy orvos volt a faluba, egy zsidó orvos, de az idősebb ember volt és nagyon rövidlátó volt..."

Hát százszor ment el az ember oda, hogy – Doktor úr, jöjjön! – s románul, mert magyarul nem es tudott.

Es hát ha kedve volt jött, ha nem, akkor meghalt a gyerek... (B.E.)

Az emlékezet olykor ezt is megszépíti: Hadikfalván

"ennyi beteg nem volt, mint itt. Nem is szaladtak úgy az orvoshoz."

"Nem vót semmi doktorhoz járás, csak az anyja ahogy kezelte, az anyja, s addig. De itt menyen a doktorhoz, elviszi."

"Meggadagott a lába, vaj feje fáj, vaj mi – hát nem futtunk a doktorhoz, hanem mondjuk (az imádságot) s használt soknak..."

"Akkor doktorok nem voltak, ilyen babonaurosságot használtunk, doktor nélkül való orvosság volt... öregasszony orvossága... (B.E.)

"Hanem asztán voltak asszonyok régen, akik gazból s mindenkől olyan orvosságokat csináltak... jobb orvosságot, mint máma van.. Hát ott a szekely asszonyok. Aj, nem mindenki, csak vótak olyan öregek... A zatyta tuggya, hogy méen gazból. Biza. Hát ha fáj a fejünk vaj fáj a lábunk..." (B.A.)

* Radauc, Radóc = Rădăuți. Mindkét népnyelvi forma használatos, utóbbi gyakrabban.

Komoly orvosi ellátáshoz Csernovicban (Csernovci, USSR), Szereten (Siret) vagy Radócban (Rădăuți) juthattak. Ilyen körülmények között érthető, ha a gyógyításban (is) önellátásra rendezkedtek be, kisebb-nagyobb bajaikkal

"nem szaladtak orvoshoz" (N.A.) hisz' ott volt a doktor nélkül való orvosság" (B.E.)
Nagy Pálné

"vallásos asszony volt (A.K.), gyermekkorától—nem, már születésétől kezdve" (N.A.)

"Disznósajtot, szalonnát soha életében nem evett. Mindig mondtuk neki: kibútóli magát a világból" (N.Zs.)

Pénteken se húst se tejet nem evett: "pénteki nap tejes holmi nem járt soha a szájába. Még csak tejest sem..ez biztos igaz." (N.A.)

Garán vasárnaponként rendszeren mindhárom misére ott maradt a templomban (magyar, német, bunyevác), tagja volt a rózsafüzér társulatnak is.

"Fájt neki eleget, hogy hat vagy nyolc évig nem tudott menni templomba, kesergett. Mindig kérdezte tőlem: — Gondoltál-e rám, legalább vess egy keresztet értem!" (N.A.)

1973. áprilisában már ágyhoz kötött betegként láttam viszont, nagy fájdalmaiban így kesergett:

"Istenem, Istenem, mé' vertél meg engem?"

Ekkor mondta el legszebb, legkedvesebb imádságait is, úgy, amint következnek:

"Most tanítom egy imáccságra. Mária ru(v)ájához való imáccság. Egy kicsit hosszú, de...Keresztet vet:

Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében, ámen.

Ó boldogságos, szeplőtelen Szűz
Kárvária hegye ékessége, fénye,
különös kegyes szemmel
tekints azokra,
aki áldozó ruhádat viseli.
Vesd reám jóságos pillanatát,
?fedd(j)bé inge(me?)t (l ?)
anyai ótalmod palástját.
Erősítsd a gyarlóságot hatalmaddal
Világosítsd meg szívemnek ohajját búcsusségedvel,
gyarapicsd bennünk a hit, remény, szeretetet.
Ékesíccse fel a lelketem kegyelmeddel,
hogy Isten előtt legyen kedves.
Légy mellettem életemben,
vígasztalj meg halálomban
édes jelen léteddel,
mutass bé a legfelségesebb Szentháromságnak
mind ájtatos szolgálód
mennyekben dicsérhessetek, áldhassalak
ammen.

(Kitől tanulta?) Vótak olyan szent levelek, tuggya. Ennekelőtte jártak Bukovinába ide mejen miszijó papok. Osztan azok hozták.

*Én lefekszem én ágyamba
Mind egy testi koporsómba,
árom (l !?) engem meg ne üssön,
angyal engem felserkentsen.
Jézus maga velem legyen.
Mennyországba csengetvén
az angyalok elvivének
aranyos misére készül.
Haza menének ők, házikba,
egy olvasót elmondának
ammen.*

(Ez estéli imádság?) Igen. *

"Osztán még egyet mondok. Vagyon három, de akkor sok lesz:

*Ma péntek, holnap.....napja,
Krisztus mene kénjára.
Kénján esett esetje
öt méjséges szent sebe,
kiből kifojt
drágalátos szent vére.
Szót mond a Fiúisten:
- Aki ezt elmondja
este lefektibe,
reggel felkőtibe,
bizon, bizon, szóval mondom
magam menyek halálakor
a lelke után
ammen.*

(Ezt pénteki napon szokta imádkozni?) Mikor....minden nap elmondom, mert szeretem.

*Dícsértessél szent kereszt
édes Jézus meghót rajta.
Kárvária hegy tetején
foly a szent vér mindenfelé.
Ó fájdalmas kimondani
Jézusnak meg kell halni.
Siralmas a zén életem,
de szomorú minden lépésem.
Szent fiamot nem találok,
a kereszfán halva látom,
Ó kereszfa hol termettél?
Talán citromfából lettél?*

*Dícsértessél! szent kereszt!
édes Jézus mekhót rajta!
Kárvária hegy tetején!
foly a szent vér minden fele!!
Ó fájdalmas kimondani!
Jézusnak még kell halni!!
Siralmas a zén életem!
de szomorú minden lépésem!!
szent fiamot nem találok!
a kereszfán halva látom!!
óí kereszfa! hol termettél?!*

* Hadikfalvi változatát l. Erdélyi Zs.: Hegyek, hágék...1976, 478.

